

kezdeményezi e színpadi művek magyar nyelvű bemutatóit. Törekvése nem volt visszhangtalan a haladó románság körében. Victor Eftimiu egyik színpadi művének, a *Prométeus*-nak 1931-es budapesti premierje alkalmából a fordítóról, Kádár Imréről az illusztris szerző így nyilatkozott: „Több magyar íróval, így Heltai Jenővel is eleven összekötötést tartok fent. Megemlíthetem, hogy a magyar—román szellemi vonatkozások terén végtelen súlyt tulajdonítok Kádár Imrének, aki nemcsak az én magányos véleményem szerint, hanem a közfelfogás szerint is úttörő munkát végzett. A mai eszmei jelentőségű premier nélküle be sem következhetett volna...”

A költőként indult Kádárban később elhallgatott a költő, egyre gyakrabban szólalt meg a fordító (1932-ben az Erdélyi Helikon A havas balladáí címmel jelentette meg román népballada-fordításait), és a publicista, aki az emberi humánus nevében emel szót mindenfajta kizárólagosság, nemzeti bezárkózás vagy türelmetlenség ellen. „Ha magyarok és románok kölcsönösen megismerik majd nemcsak egymás felszíneit, hanem igazi lelküket: művészetüket is, a jövő Európa békés kórusában két baráti hanggal több fog zengeni Keleten.” — valotta. És az erdélyi valóság talajából sarjadt az a figyelmeztetése is, amelyet román, magyar, szász, sváb, zsidó festők közös erdélyi képműállításán mondott: „Köszöntjük az alkotókat, köszöntjük őket, magyarokat, románokat, szászokat, zsidókat — a *művészeket* köszöntjük, akik annyi idő után most először tudtak összetalálkozni... Nagy példa nekünk az ő példájuk... Lássátok a példát, hogy lehet, és tanuljatok belőle!”

A másik út című esszéjét is ez a látásmód szülte, s bár az írás 1932-ben jelent meg, elgondolkodtató, hogy máig sem vesztette el aktualitását...

ENYEDI SÁNDOR

KÁDÁR IMRE

A másik út

I.

Balról bágye Vasile a szomszédom, jobbról Herr Schuller. A közöshavas lehelí ránk friss lélegzetét. Telkeink nem terülnek nyugodt lapályokon, mint az alföldeken, hanem félig tetőn, félig hegyoldalon, görbe patak kacskaringózíkat rajtuk keresztül, jókora sziklákat kerülgetve. Ezért nem is lehetett szabályos négyszögekben megvonni a határokat. Kertjeink helyenként egymásba szaladnak, s akárhogy próbálkozunk, lehetetlennek bizonyul egyenes vonalú, szigorú kerítésekét állítani. Keresztülfut az ösvényünk egymás kertjén, s a fáinkat sem lehet mértani rendben eligazítani. Az én kertemnek igen sok fája nyúlik át a szomszédok telke fölé, s az ő fáinknak nem egy ága tartózkodik nálam állandó vendégségben. Nincs azért semmi baj. Az átnyúló ágakról az szedi a gyümölcsöt, akinek telke fölött terpeszkednek az ágak. Így legalább megízleljük az idegen kert ízét, és illatát is. S amelyik gyümölcse megtetszik, arról ojtványokat kérünk egymástól.

Így él nálunk, vegyes lakosságú falucskában, az erdélyi gondolat. Bizonyára más földeken is vannak szomszédok, akik határkérdéseik megoldására

hasonló módszerben egyeztek meg. De itt Erdélyben semmiféle más megoldás nem lehetséges. Éppen, mert itt, száznál és ezernél több tetők földjén nem lehet léniával húzni a határvonalakat szomszéd telkek és szomszéd nemzetek között. Ugye, mennyit próbálgattuk: jobbra, balra rakosgattuk a kerítéseket, és rengeteg gyümölcsfánk elpusztult közben. Nincs más hátra, békében kell osztoznunk a vitás gyümölcsök felett. Megismerni egymás fáinak gyümölcsét, és kicserélni kölcsönösen a jófajta ojtványokat.

II.

„Egy embert illetőleg — mondja Chesterton — a legfontosabb és legpraktikusabb kérdés máig is csak az, hogy mi a nézete a világegyetemről. A szál-lásadónőre nézve a bérlőt illetőleg fontos, hogy ismerje a bérlő jövedelmét, de még fontosabb, hogy ismerje a filozófiáját. A hadvezérre nézve, amikor szemközt áll az ellenséggel, fontos körülmény az ellenség száma, de még fontosabb ismernie az ellenség filozófiáját.” Ennél nyilvánvalóbb igazság aligha akad. Tudnom kell, kivel van dolgom, másként ugyancsak pórul járhatok. A legegyszerűbb kereskedelmi szerződés megkötésénél is okvetlenül ismernem kell a másik fél gondolkodásmódját, mert végeredményben ez a gondolkodás-mód dönti el, teljesíteni fog-e kellő határidőben a szerződő fél, vagy sem. Mindenki hallotta az egyszeri fakereskedő élvét, aki fél évi leszállításra néhány vagon fát adott el egy másik fakereskedőnek, s szerződés helyett a következő álláspontot proponálta: „Minek vesződünk mi szerződéskötéssel? Mi becsületes emberek vagyunk, ismerjük egymást. Ha közben felmenne a fa ára, én úgysem szállítok, ha pedig lemenne a fa ára, maga úgysem veszi át az árut —, minek nekünk szerződés?” Nos, nemcsak kereskedők közötti, hanem népek közötti szerződésekre is áll ez az álláspont, mint azt a történelem egyre igazolja. Nem jogi, hanem erkölcsi mértéke van annak a biztonságnak, amelyre egyének és népek viszonyai épülhetnek.

Ám, ha fát akarok venni vagy eladni, módomban van kiválasztani azt a kereskedőt, akinek gondolkodásmódját ismerem, és becsületesnek tartom. A nemzetek azonban nem válogathatnak egymás között, mert sorszerű, állandó természeti tényezők helyezték őket egymás mellé. Az erdélyi népek úgy összekeveredtek földrajzilag, hogy a lakóhelynek ezt az alakulását változtat-hatatlanul kell tekinteni. Tekintet nélkül a hatalmi változásoknak viszonylag csak felületen mozgó alakulásaival maguk a földrajzi és néprajzi, tehát mély-ségbeli viszonyok lényegesen nem tolódnak el. S ha egyszer tudjuk, hogy így kell számolnunk, akkor a legfontosabb feladatunkká a megismerés munkáját kell tennünk. Vagyis: lehető legapróbb mélységekig ki kell kutatnunk, meg kell ismernünk egymás gondolkodásmódját, ami végeredményben az egyént és a népet is teszi. Mert mi más az egyén, mint mindenki mástól kü-lönböző, eredeti módja a világegyetem látásának? Mi más a nép, mint hason-líthatatlan módja a kultúra eleven életének, őssajátos üteme, színe, íze az emberienség fejlődésének.

III.

Mit tudunk egymásról és hogyan tudunk?

Ha egy festményről tudom, hogy milyen kenderből, melyik évben, hány-éves asszony, milyen típusú szövőszéken szötte a vásznát, hogy továbbá mi-

lyen kémiai összetételű, színű, gyártmányú, mennyiségű anyagból készült a festéke, s hogy ezenkívül milyen keretbe van foglalva, akkor a festményről sok mindent tudok, csak éppen, hogy nem tudok róla semmit. Mert a festmény végtelenül más, mint az ő alkotóelemeinek mechanikus halmazata. Az egyes adatok akármilyen pontos, részletes és kimerítő felsorolásával még egyáltalán nem közelítettem meg magát a műalkotást, amelyet csak egycsapással, lényegének közvetlen, intuitív megragadásával írhatok le kielégítően.

Ha egy emberről tudom, hogy teste milyen színű, súlyú, nagyságú, milyen kémiai és fizikai folyamatok mennek végbe ebben a testben, mit és hogyan táplálkozik, milyen a lakása, milyen a modora, melyik évben milyen hibát vagy bűnt követett el, milyen ösztönök, indulatok, vágyak és ambíciók voltak és vannak benne, akkor erről az emberről nagyon sokat tudok, csak éppen, hogy nem tudok róla semmit. Mert hasonló fizikai és lelki folyamatok nagyban, egészben minden emberben felfedezhetők. Mindenkinnek van ösztönélete, mindenkiben él az öfenntartás, a fajfenntartás, a hatalomvágy, a hiúság, a bosszú és egyéb primitív indulatok vágya. Az emberek nem ezekben különböznek egymástól, hanem különböznek gondolkodásuk módjában, amely eldönti, hogy adott helyzetben uralkodni tud-e valaki ezeken az elemi hajlamokon. Különböznek abban a módban, ahogyan az embert, az ember életét és halálát, életének célját és tartalmát, ennek az életnek a többi életkehez való viszonyát látják, s ahogyan ez a látás bennük fejlődik és bontakozik, érik és gyümölcsözik. S végeredményben ez a látásmód alakítja át fokról fokra az ember ösztönéletét, cselekvéseinek módját, ez teremt összhangot az ember gondolatvilága és érzelemvilága között.

Ha végül egy nemzetről tudom, hogy a népek családfájának melyik ágáról fakadt, ismerem eredetét, őstörténetét, ismerem a háborúkat, amelyeket viselt, a forradalmakat, amelyeken keresztülment, a szerződéseket, amelyeket megkötött és megszegett, a bántalmakat, amelyek őt érték és amelyeket ő népeknek okozott és okoz, ezzel nagyon sokat tudok erről a nemzetről, de még mindig nem tudom a lényegét. Nem tudom, hogyan csirázott ebben a nemzetben az egyetemes kultúra, milyen válságokon és belső ellentmondásokon ment és megy keresztül, milyen eszmei feladatokat tűzött és tűz maga elé, mennyire ismerte meg önmaga géniuszát, más nemzetek géniuszához való benső viszonyát, mit tart történelmi hivatásnak, mennyire azonosítja magát ezzel a hivatással. Végeredményben ugyanis ezen múlik, hogy mire képes és mire hajlandó ez a nemzet vállalkozni, s milyen utat kell megjárnia ahhoz, hogy a közös hibák elenyészővé, a közös erények szeplőtlenül tisztákká váljanak benne.

Nos, mi egymásról kölcsönösen igen sok adatot tudunk, részében jól, részben rosszul, csak éppen egymás lényegéről tudunk nagyon keveset.

IV.

Nem igaz a közhely, hogy az embert cselekedeteiből lehet megismerni. A cselekedet önmagában csak szimbólum, egyetlen múlt aktus, amely meg sem érthető annak a gondolkodásbeli háttérnek ismerte nélkül, amelyből fakadt. Például: látom, hogy valaki pénzt ad egy szegénynek. Erről az adakozóról egyelőre még semmit sem tudok. Lehet, hogy önmaga is szegény ember, utolsó garasát adta oda, hogy embertársán segítsen. Lehet azonban, hogy szívtelen uzsorás az illető, aki lelkiismeretét akarja elaltatni, amikor harácsoltságot

nából odalöki a kenyérhaját az éhezőnek. Maga a képies, konkrét cselekedet ugyanaz volt mindkét esetben: adomány egy szűkölködőnek. Egyáltalán nem pótolja ennek a cselekedetnek ismerete azt, hogy magát az ajándékozót gondolkodásában ismerjem meg. A cselekedetek csak támaszpontok, adalékok, amelyek arra sarkallhatnak, hogy közvetlen rálátással az egyéniség titka: gondolkodásmódja iránt érdeklődjék.

Így vagyunk a nemzetekkel is. S vajon adnak-e nekünk lehetőséget arra, hogy így gyökerükben végső alapjaikban és legnagyobb magasságaikban ismerjük meg őket? Ott, ahol valóban nem hasonlítanak egyetlen más nemzetre sem, hanem végtelenül különböznek mindegyiktől? Hogyne adnának! A nemzeti irodalom és a nemzeti művészet nem egyéb, mint az illető nemzet géniuszának közvetlen és eleven megnyilatkozása. Ha egy nemzet irodalmi és művészi kultúráját ismerem, akkor magát a nemzetet ismerem meg. És semmi más mód egy nemzet megismerésére nincsen.

V.

A románok ezt tudják rólunk: a magyarok az a nép, amely nekünk a múltban sok bajt okozott, és résen kell lenni, nehogy újabb bajokat okozzon.

Mi a románokról azt tudjuk: a románok az a nép, amely nekünk sok bajt okoz, és össze kell szednünk magunkat, nehogy még jobban pórul járjunk.

A szászokról pedig így tudjuk: szívós, józan, alkalmazkodó, önös nép a szász, amely csak magával törődik és senki mással.

Nos, mindezek a megállapítások többé-kevésbé minden népre állnak, és ezért vajmi kevés hasznavehetőt mondanak. S ha e megállapításokat a történelmi múlt és történelmi jelen akárhány adatával akarják is alátámasztani, mégis csak felületes külsőségek, amelyek a három erdélyi nemzet őslényegéről, géniuszáról egyáltalán semmit sem mondanak. Pedig ennek a géniusznak ismerete nélkül nem élhetünk egymás mellett, csak halódhatunk, a kölcsönös félreismerésből származó félelem és gyanakvás, lesben álló indulatok folytán.

A románok nem tudják, hogy a magyar az a nemzet, amely a szabadság eszményének tiszteletét a turáni fensík végtelen és korlátlan szemléletétől nyerte. Azóta is a magyar nemzet, minden megpróbáltatáson és múltó tévedésen keresztül, a szabadság eszményét vallja és képviseli a nemzetek eszmény-tudatában. Ez az oka annak, hogy Petőfi Sándor, akiben a világszabadság géniusza eddig legnagyobb tisztasággal, ragyogással és tűzzel szólalt meg, magyar nyelven dalolta a szabadság örök dalait. S ez a tényállás dönti el a magyar nemzet sorsát, semmi egyéb. Minden, ami ellentmond ennek a tényállásnak, eleve is elmúlásra ítélt szappanbuborék csupán magának a szabadság eszményének összajátosan magyar értelméhez képest.

Mi viszont nem tudjuk, hogy az a szellem, amely elsősorban a román népköltészetben, de Eminescuban, s nem egy jelenkori román poétában is megmutatkozik, a metafizikai realizmusnak egészen páratlan színezetét ragyogtatja. Az ember úgy jelenik meg e költészetben, mint az istenségnek és a természetnek egyetlen, benső egysége. Az élet és halál legmélyebb problémái élnek ebben a költészetben, gyökeresen másként, mint akár a keleti, akár a modern pantheista gondolkodásban, a régi keresztény misztika nyugodt és fenséges elemei keverednek benne a nomád vallások élő képeivel.

A véges világ csak eleven árnyéka benne a végtelennek, a szelleminek, s mégis tevékeny, természetes egységben él vele.

S a szász kultúráról tudjuk-e, hogy benne a német géniusz fáját, a szellemi rend és méltóság alaphangsúlyát mint ojtotta, ízesítette az erdélyi levegő, erdélyi víz, erdélyi szellem? Ismerjük-e a szász kultúra sajátos alkotásait, amelyekben az erdélyi eszme religiózus alapjait különös tisztasággal rakták le? Méltányoljuk-e eléggé azt a szellemi lehetőséget, amelyet a német géniusz erdélyi hajtása a mi kultúránk gazdagodására nézve is jelenthet? A szabadság magyar, a természetesség és nyugalom román, a rend és öntudatosság szász hangsúlyozásban elevenítik így az egyetemes kultúrát, s együttműködésük és összhangjuk kiapadhatatlan forrása: Erdély.

VI.

Korántsem igényelem azt, mintha leírtam volna a leírhatatlant, kimerítettem volna a kimeríthetlent, a nemzeti géniuszt, a három erdélyi nemzet géniuszát. Csak megpróbáltam rámutatni: a politikai és szociális ütközések alatt és fölött ott él az örök és változhatatlan, de mindig fejlődő néprajzi és kulturális alap. Ezeket megismerni, megismertetni: az írók feladata, akik nemzetük kultúráját vezetik. S a jövő békéje, nyugalma, munkánk eredménye, gyermekeink jóléte attól függ, mennyire sikerül egymást megismernünk.

Első román olvasmányaim egyike a Miorita volt. A báránykáról szóló ballada, amelynél szebbel egy népköltészet sem dicsekedhet. A moldvai pásztorról szól ez az ének, aki a havason együtt legelteti juhait az erdélyi meg a vancsai pásztorokkal, míg aztán társai összeesküsznek ellene és megölik.

A történelemben ez a tragédia sokszor ismétlődött meg. A modvai pásztor meg az erdélyi pásztor évszázadok óta szemben állnak egymással. Pedig ugyanazon havasok forrásainál legeltetik a világ bűneit elvevő szelíd bárányokat, s ugyanazon forrásból fakadnak dalaik is, egyazon ősegységnek, az örökkön fejlődő egyetemes kultúrának külön színekben szivárványozó, de bensőn egybetartozó változatai. A román népköltészet alkotásaiban gyakran találunk motívumokra, amelyek megborzongatnak bennünket: valamikor régen, nagyon régen már hallottuk ezt a dalt! Hol? Mikor? Az őshazában, a nagy Babel előtt, amikor még egyek voltunk mi népek valamennyien!? A nagy egységben, amelyet elfeledtünk!? S amely felé tör, tapogatózva, vérezve, nyomorultan a mi szegény, árva, eszménytől megfosztott, tagadásban nevelkedett korunk is?! Hogy jöjjön el végre az idő, amikor a moldvai, vancsai meg erdélyi pásztorok Isten békéjében együtt legeltetik juhaikat, együtt dalolják dalaikat, s nem kell többé tartaniok egymástól, mert megismerték egymást. Megismerték, hogy egy élet ők, egyedien benső, élő egység.

Vajha ez a pár sor bár egyetlen elmében, egyetlen kedélyben meg tudná rezdíteni ennek az örök egységnek szunnyadó öntudatát!